

Ölüm Bizi Ayırmadan

Murat Çokgezen*

Her sorunu hukukla çözme hastalığı var çoğu insanda (legalizm). Kasap eti pahalı mı satıyor? Çözüm basit: Koy narhı, düşsün et fiyatları. Şehirlerde kiralar mı yüksek? Çıkar bir 'kiracıyı koruma yasası', zorlaştır ev sahiplerinin kiracıları evden çıkarmalarını, iş bitsin. Sigara kaçakçılığı mı var? At hapse kaçakçıları, 'şak' diye kesilsin kaçakçılık. Ancak, bu "hukuk kafalı"ların (legalistlerin) görmediği bir şey var: Kimi ekonomik sorunları çözmenin en son yolu 'hukuk' ve kanunlarla sorunu çözme çabası, çoğu zaman sorunu daha kronik hale getirmekten başka bir işe yaramıyor. Ne zaman bir malın fiyatına sınırlama getirseniz karaborsacılardan başka kazanan olmuyor. Kiracıyı koruma yasaları ev sahiplerini evlerini kiraya vermekten caydırmaktan başka işe yaramıyor. Kaçakçılık ithalat serbest bırakılana kadar sürüyor. Halbuki, legalizm piyasalardan elini çekse bu sorunlar ya kendiliğinden çözülecek ya da en azından hukuk ile düzenlendiği duruma göre daha etkin çözümler üretilecek.

Legalistler sadece ekonomide değil hayatın her alanında faaliyetler ve insanların hayatını hukuk kuralları ile düzeltmeye, düzenlemeye çabalıyorlar. Ancak, bu çabalar beklenen sonucu vermediği gibi işleri daha da kötü

* Marmara Üniversitesi, İİBF, mcokgez@marmara.edu.tr.

duruma sokuyor. Bunun en iyi örneklerinden biri, boşanmayla ilgili hukuk düzenlemeleri. Öncelikle batı ülkelerinde ortaya çıkan, sonra da diğer ülkelere hızla yayılan bir olgu, evlilik kurumunun irtifa kaybetmesi. Artık, ömür boyu süren evlilikleri görmek neredeyse imkânsız hâle gelmiş durumda. Bu gidişata 'dur' demek isteyen batı ülkelerindeki legalistler evlilik kurumunu kurtarmanın yolunu boşanmanın maliyetini yükselten hukuki düzenlemelerde buldular. Evlilik kontratını bozmanın maliyetini yükseltmenin kontratı bozma eğilimini düşüreceğini düşündüler. Bizim de –hemen her konuda olduğu gibi– hemen taklit ettiğimiz bu yasalar evliliği bozan tarafa ağır maliyetler yüklüyor. Her ülkede erkekler ekonomik ve sosyal açıdan daha güçlü olduğu için evliliklerin bitirilmesini daha kolaylıkla talep edebiliyorlar. Bu nedenle yasalar özellikle erkekleri cezalandırmak üzere hazırlanmış. Hukuk boşanma durumunda önce çocukları, sonra kadını, sonra evdeki kedi, köpeği, en son da kocayı koruyor. Kocalar boşanabilmek için çoğu zaman eşlerine bir servet ödemek zorunda kalıyorlar. Peki tüm bu engeller bir işe yarıyor mu? Rakamlara bakarsanız 'hayır'. İnsanlar yine hızla boşanmaya devam ediyorlar. Çünkü evlilik başlangıçtaki heyecanını kolaylıkla devam ettiremiyor. Boşanmayı zorlaştıran yasalar da bu süreci hızlandırmaktan başka bir işe yaramıyor. Peki çözüm ne? İktisat mantığı bize çözüm için ipuçlarını sunuyor. Birinci sınıf iktisat derslerinde bunlar öğretiliyor.

İşe önce tekellerin piyasaların analiziyle başlamak gerekiyor. Tekel öyle bir piyasadır ki yakın ikamesi olmayan bir mal (ya da hizmet) sadece tek bir firma tarafından üretilir ve başkalarının piyasaya girip bu malı üretmesi engellenmiştir. Tüm iktisatçılar -ve iktisatçı olmayanlar- bilir ki bir mal ya da hizmetin tekeller tarafından üretilmesi durumunda o malın tüketicileri büyük zarar görür. Evlilikteki her bir taraf da tekeller konumdadır. Yakın ikamesi olmayan bir malı (unutmayın, eşinizin sağladığı hizmetin yakın ikamesi olmadığı için onunla evlendiniz. Ona 'sen farklısın' demiştiniz) sadece eşinizden alabilirsiniz (tek eşliliğe inanıyorsanız, işin doğası bu. Ne yapalım?). Evliliğin doğası gereği tekeller piyasaya mahkûmsunuz. (Burada bazıları çok eşlilik olsun piyasalar rekabete açılsın, hizmet kalitesi artsın diye düşünebilirler. Onlara bu konunun tartışmamız dışı olduğunu söylemek isterim. Ben tek eşli evliliklerin performansını arttırmaya çalışıyorum). Peki bir malın tek bir üreticisinin olduğu durumda tüketicinin ucuz ve kaliteli mal alması mümkün değil mi?

Piyasa

'Mümkün' diyor ünlü iktisatçı Baumol.¹ Eğer piyasaya giriş ve çıkış tamamen maliyetsiz ise tek üreticinin olduğu piyasalar da rekabetçi piyasalar kadar iyi çalışabilir. 'Yarışmacı (contestable)' olarak adlandırılan bu piyasaya giriş çıkış maliyetsiz olduğu için piyasadaki tek üretici potansiyel rakiplerinin tehdidini her zaman üzerinde hissedecek ve tekelci gibi keyfi hareket etmekten uzak duracaktır.

Buna göre evliliklerde tarafların sunduğu hizmetlerin kalitesini arttırmanın yolu bu hizmetlerin 'tekelci' değil 'yarışmacı' piyasalar tarafından üretilmesini sağlamaktır. Bunun da yolu piyasa giriş çıkışın maliyetini düşürmekten geçer. Halbuki boşanmanın maliyetini arttıran yasal düzenlemeler piyasaya giriş çıkışın maliyetini yükseltmektedir. Bu durumda taraflar 'nasılsa karşı taraf benim sunduğum hizmeti başkasından alamaz' diye umursamaz bir tavır sergilemekte tüketici için ürettiği malın maliyetini arttırmaktadır. Bu yüzden manken gibi kızlar evlendikten sonra tanınmayacak hale gelmekte, erkekler göbek salmaktadır. El ele dolaşılın hafta sonu kaçamaklarının yerini akşama kadar evde pijamayla televizyon seyretmeler almıştır. Mum ışığında yenen akşam yemekler yerini, TV'deki programı kaçırmamak için alelacele yenen yemeklere bırakmıştır. Bir zamanlar abone olunan çiçekçinin yeri çoktan unutulmuştur. Çünkü taraflar sözkonusu malı başkalarından almayacaklarına dair bir kontrat imzalamışlardır. 'Müşteri' kafesindedir. Bunların yanında tarafların kontratı bozmanın maliyetini yükseltmek için pazarlıklar yapılmakta, kontratı bozmak istemeyen taraf yüklü bir miktar karşılığında bunu başkasına devredebilmekte ve bu arada birçok avukat yüklü bir servet edinmektedir. Bu süreç evlilik sürse de, bitse de taraflar üzerinde kalıcı maddî ve manevî zarar bırakmaktadır.

Evlilik piyasasının tekelci bir piyasadan 'yarışmacı' bir piyasaya dönüştürülmesi ise tarafları evlilik süresince daha zinde tutacak, karşı tarafa daha iyi hizmet vermek için teşvik edecektir. Aksi takdirde taraflardan herbiri potansiyel rakiplerinin kendi yerini alacağını bilir. Böyle bir ortamda evlilik kontratı sona erse bile taraflar kontrat süresince aldıkları hizmetlerden memnun kalmış olacaklar, giriş engellerinin yarattığı maddî ve manevî maliyetleri ödemedikleri için yeni bir kontrata girmekten kaçınmayacaklardır.

Bu aşamada şu akla gelebilir: Uzun yıllar içinde ele alındığında evlilik kontratını bozmanın önündeki engeller kalkmış ve piyasa daha yarış-

¹ William J Baumol, 'Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure' *American Economic Review* 72 (march 1982), ss. 1-15

macı hâle gelmiştir. Ancak bu evliliklerin süresini kısaltmaktan başka bir işe yaramamıştır. Ömür boyu süren evlilikler mazide kalmıştır. Bu karşı çıkış gerçekten haklıdır ancak bu iyi mi olmuştur yoksa kötü mü? Asıl sorun budur. Geçmişte boşanmanın önündeki engeller hukukî değil sosyal ve ekonomikti. Günümüzde de hâlâ azalarak da olsa devam eden bu sorunlar nedeniyle taraflar (özellikle de kadınlar) evlilik kontratını bozmaktan çekinmekteydi. Çünkü bunun cezası ekonomik yıkım ve sosyal dışlanmaydı. Böylesine yüksek bir maliyete katlanmak istemeyen taraflar bir keyif almasalar bile evliliklerini sürdürmekteydi. Yıllar içinde gelir seviyesinin yükselmesi, kadınların çalışma hayatına katılması ve şehirleşme gibi olgular evlilik kontratını bozmanın maliyetini düşürdü, insanları özgürleştirdi. Artık taraflardan biri karşı tarafın sunduğu hizmetten memnun değilse kontrattan daha kolay vazgeçebiliyor. Bu durum kuskusuz evliliklerin süresini azaltmıştır ama kalitesini arttırmıştır. Artık en azından birlikte olunan süre içinde taraflar daha mutludurlar ve istemedikleri halde karşı tarafa katlanmak zorunda değildir.

Bunu nereden mi biliyorum? 1980 öncesi Türkiye'yi düşünün (yaşı tutmayanlar büyüklerine sorsun). İthalat üzerindeki engeller nedeniyle, kaliteleri çok düşük olmasına rağmen, devlet ya da özel tekellerin ürettikleri ürünleri tüketmekten başka çaremiz yoktu. On yıllarca aynı kalitesiz ürünleri almaya devam ettik. Başka çaremiz yoktu. İthalatın liberalizasyonu ile yeni ürünlerle tanıştık. Eski tekeller rekabet edebilmek için kalitelerini yükselttiler. Şimdi birçok seçeneğimiz var. Bir müddet A marka ürünü tükettikten sonra daha iyi olduğunu düşündüğümüz B ürünü tüketme imkanımız var. Zaten A'da pazarı rakibine kaptırmamak için elinden geleni yapıyor. Şimdi buna bakıp 80 öncesinde yıllarca aynı ürünü tükettik daha mutluyduk demek mümkün mü?

Bazıları bunun iyi bir örnek olmadığını, pazardan buzdolabı almak ile evlenmek arasında fark olduğunu ileri sürebilirler. Bu şüpheciler grubu için de ABD'de yapılan bir araştırmadan söz etmek istiyorum. Bu araştırma,² ilk olarak 1969 yılında Kaliforniya valisi Ronald Reagan tarafından çıkarılan ve tek taraflı boşanmaları mümkün kılan bir yasanın ailelerin mutluluğu üzerindeki etkilerini inceliyor. Daha sonra diğer bazı eyaletler tarafından da benimsenen bu yasadaki önce boşanmak için ya iki ta

² Stevenson, Betsey ve Justin Wolfers, 'Bargaining in the Shadow of the Law: Divorce Laws and Family Distress', *NBER Working Paper* No. 10175, December 2003

rafın da boşanmayı istemesi ya da taraflardan birinin kusurlu bir davranışta bulunması (örneğin, aldatma) gerekiyordu. Yazarlar boşanmayı kolaylaştıran bu yasanın ailelerin mutluluğunu önemli ölçüde arttırdığı sonucuna varmışlar. Örneğin, boşanmaları kolaylaştıran bu yasadan sonra evli kadınların intihar oranlarında yüzde 20 azalmış, aile içi şiddet ve cinayetlerde de önemli ölçüde bir azalma gözlemlenmiş. Çalışmanın herkese daha da şaşırtıcı gelecek bir bulgusu daha var. Boşanmaları zorlaştırma savunucularının en önemli argümanı, geleneksel olarak toplumda daha geri plana itilmiş kadınların haklarını savunulması olmuştur. Halbuki çalışma, boşanmaları kolaylaştıran yasanın evli kadınların hayat kalitesini evli erkeklere göre daha fazla arttırdığı sonucuna varmaktadır. Yazarlara göre bu olumlu gelişmenin sebebi, yasanın tarafların hata yaptıkları takdirde eşlerini kaybetme olasılığını arttırmasıdır. Artık evde koca şiddetine maruz kalan kadının intihar etmekten veya (bizde çok görüldüğü gibi) kocasının kafasını baltayla parçalamaktan daha iyi bir alternatif vardır: Boşanmak. Bu olasılığın farkında olan (hatta eskisine göre daha da arttığını bilen) erkek de karısına el kaldırmadan önce artık iki defa düşünmektedir.

Yine bazılarının aklına ‘devletin rolü kontratları “uygulanmasını sağlamak” (enforcement) değil midir?’ sorusu gelebilir. Doğru, devletin görevi tarafları kontratın hükümlerini uygulamaya zorlamaktır, kontrata mahkûm etmek değil. Zaten boşanma taraflardan birinin kontratın hükümlerini yerine getirmemesi/ getirememesi sonucu olmaz mı? Ve her kontratta taraflardan birinin kontratın (yazılı ya da yazılı olmayan) hükümlerini yerine getirmemesi durumunda karşı tarafa kontratı bozma ve uğranan zararları tazmin etme hakkı vermez mi? Bu durumda devletin mağdur olan tarafı kontrata bağlı kalmaya zorlaması sadece mağduriyeti arttırır.

Sonuç olarak, mutlu evliliklerin yolu evlilik piyasasına giriş ve çıkış önündeki engellerin kaldırılmasından geçer. (Bu yazıda sadece çıkış engellerinden bahsedildi ama giriş engellerinin de kaldırılması evlilikleri olumlu etkileyecektir). Sonuçta evliliklerin süresi kısalabilir, ama kalitesi artacaktır. Buna göre, boşanma ile ilgili yasal düzenleme yapacak olanların öncelikle kendilerine şu sorunun cevabını vermeleri gerekir: İnsanlar daha uzun süren bir evlilik mi istiyor yoksa daha mutlu bir evlilik mi? Bana göre, insanlar, ‘Ölüm onları ayırana dek evli kalmak değil, ölüm onları ayırmadan mutlu olmak istiyor’.